

ЗМІНА СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПАРАДИГМИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

CHANGE OF SOCIAL AND CULTURAL PARADIGM AND ITS IMPACT ON THE CULTURAL POLICY PECULIARITIES

Шевченко М.І.,

кандидат культурології, доцент

Київського національного університету культури і мистецтв

Статтю присвячено дослідженню поняття культурної політики в теоретико-практичних аспектах. Автор наводить основні визначення найбільш визнаних експертів із цього питання. Розглядаються сценарії розвитку культурної політики в умовах глобалізації. Аналізуються основні моделі культурної політики сучасності.

Ключові слова: культурна політика, культура, глобалізація, політика, полікультурне суспільство.

Статья посвящена исследованию понятия культурной политики в теоретико-практических аспектах. Автор приводит основные определения наиболее признанных экспертов по данному вопросу. Рассматриваются сценарии развития культурной политики в условиях глобализации. Анализируются основные модели культурной политики современности.

Ключевые слова: культурная политика, культура, глобализация, политика, поликультурное общество.

The article is devoted to the study of the cultural policy concept within theoretical and practical aspects. The author gives the basic definitions of the most recognized experts on this issue. The article considers the scenarios of cultural policy development under conditions of globalization. The main models of the contemporary cultural policy are analyzed.

Key words: cultural policy, culture, globalization, politics, multicultural society.

Постановка проблеми. Розвиток людства на сучасному етапі характеризується інтенсифікацією процесів глобалізації, яка характеризується децентралізацією в глобальних масштабах. Із точки зору психології ми можемо пояснити це явище як здатність розглядати ситуацію під різними кутами зору та толерантне ставлення до думки, інакшої від власної. Багато в чому розвиток такого механізму подолання егоцентризму пов'язаний зі зміною ролі суб'єкта та його інтеграції з іншими. Сьогодні суспільне життя зазнає глибоких перетворень, як суспільна та індивідуальна свідомість. Численні наукові напрями займаються дослідженнями проблем полікультурності, вивчаючи усе різноманіття суспільного буття. Змінюються пріоритети в оцінці багатьох проблем соціокультурного життя. Розглядаються підвалини поняття культурних відмінностей та наслідки їх розмиття. Висуваються проекти багатополярного бачення світу, не замкненого на дуальності «свої-чужі».

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Суспільна свідомість зазнає повсякчасного впливу хаотичних потоків інформації, що не піддаються контролю. Поряд із традиційними каналами інформаційного контенту та міжособистісних комунікацій все більшого поширення набуває використання таких соціальних мереж, як Facebook. Тема дослідження актуалізована в багатьох країнах, де у внутрішній політиці питання логічної та психологічної поведінкової системи управління суспільством поєднується з питанням масової міграції, перетворюючись на проблему

управління культурним різноманіттям на державному рівні, стверджує культуролог Надія Гасанова [2, с. 72]. У країнах ліберально-демократичного режиму спостерігається проблематизація питань, які були не проблемними для політики радянської доби, практика культурної політики виходить на повністю новий рівень. Зміна соціокультурної парадигми вимагає детального аналізу теоретичних та практичних засад культурної політики в добу глобалізації, що і зумовлює мету нашого дослідження.

Однак перш ніж говорити про теорію та практику культурної політики, варто розкрити саме поняття, яке ми будемо використовувати. Сучасне розуміння культурної політики формувалось поступово, відштовхуючись від роздумів про культуру загалом. Із розвитком суспільства у XX століття став чітко прослідковуватися взаємозв'язок культури та політики. Економічний та технологічний прогрес, подолання політичний та соціальних криз і катаклізмів неможливі за відсутності достатнього рівня розвитку культури. Саме інституалізована культура здатна забезпечити соціальну стабільність, консолідувати державу та суспільство для вирішення першочергових завдань, сприяти розвитку країни в усіх сферах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як і в ситуації з родовим поняттям «культура», існує безліч підходів до визначення культурної політики, жодне з яких не було б єдиноправильним та прийнятним. Одним із найперших було введено поняття у доповіді «Політика у сфері культури –

попередні уявлення» на засіданні «круглого столу» ЮНЕСКО в 1967 році. Згідно з ним, культурна політика – це «комплекс операціональних принципів, адміністративних та фінансових видів діяльності та процедур, котрі забезпечують основу дій держави у сфері культури». Реалізація культурної політики втілює ж у собі «всю суму свідомих та обдуманих суспільних дій (або відсутності), скерованих на досягнення певних культурних цілей за допомогою оптимального використання всіх фізичних та духовних ресурсів, доступних суспільству [1].

Дослідниця Мілена Драгичевич-Шешич визначає культурну політику так: «Термін «політика» позначає свідому діяльність, скеровану на досягнення затребуваних суспільством цілей. Кожен аспект суспільного життя має свою мету, тому ми говоримо про цілі у сферах економіки, охорони здоров'я, освіти. Коли ж йдеться про здійснення затребуваних цілей у сфері культури, з'являється поняття культурної політики. Знаючи, що не людське суспільство неможливе без культури, можна дійти висновку, що не існує й суспільства без культурної політики. Однак це не відповідає дійсності, оскільки саме існування культури ще не означає, що напрям її розвитку визначено рядом цілей та завдань, які необхідно здійснити за допомогою відповідних заходів, механізмів та дій, а саме в цьому й закладається поняття «культурна політика»... Отже, культурна політика є свідомими регулюванням у сфері культури з прийняттям необхідних рішень з усіх питань, що стосуються культурного розвитку суспільства в цілому [3, с. 26].

Політичний аспект культурної політики передбачає визначення цілей та пріоритетів держави зі збереження надбань культури, створенню умов для існування *артистичного суспільства* шляхом розвитку освіти, нагород, фінансування тощо та подекуди вироблення критеріїв соціальної прийнятності продуктів культури, тобто, цензури. Культурологічний словник за авторством Альберта Кравченко визначає культурну політику як систему практичних заходів, що фінансуються, регулюються та значною мірою втілюються державою..., скерованих на збереження, розвиток та примноження культурного спадку нації [6, с. 275].

Андрій Флієр окреслює культурно політику як сукупність науково-обґрунтованих поглядів та заходів зі всебічної соціокультурної модернізації суспільства і структурних реформ усієї системи інститутів культури; як систему нових принципів поєднання державного та суспільного складників у соціокультурному житті; як комплекс заходів із завчасного налагодження освітньо-наукового забезпечення цих принципів; зі цілеспрямованої кадрової підготовки для кваліфікованого культурного регулювання життя соціуму, а головне – як

усвідомлене коректування загального складу державної культури [8, с. 408].

Виклад основного матеріалу дослідження. Практика культурної політики передбачає втілення сукупності оперативних дій для вирішення нагальних питань державної культури, культуротворчих інститутів, покликаних забезпечити відтворення актуальних культурних форм у межах фінансового запасу, кадрів та інструментально-технічного забезпечення. «Державна культурна політика має переважно моделювати механізми природного цивілізаційного процесу, діяти в межах його синергетичних законів та лише стимулювати розвиток суспільства у тому напрямі, до якого воно тяжіє. Досвід історії демонструє, що спроби штучно змінити цю природню скерованість розвитку, нав'язати суспільству умоглядні моделі його еволюції нічим хорошим для суспільства не закінчилися» [8, с. 411]. Тобто у розвитку суспільства перевага надається його природному процесу, оскільки втручання у нього призводять до пагубних наслідків. Держава має працювати над розвитком творчого потенціалу особистості, протидіючи негативним процесам руйнування культури та захищаючи єдиний культурний простір національних традицій, ціннісних орієнтацій та ідентичності.

Однак як таке розуміння культурної політики узгоджується з процесами глобалізації в сьогоденні? Політологи під глобалізацією розуміють всесвітню політичну, економічну та культурну інтеграцію на багатонаціональному ґрунті, яка формує цілісну глобальну систему. Глобалізація культури ґрунтується на стратегії споживання, яка поступово приходить на зміну локальним культурам. Дослідник питань культурної політики Сергій Зуєв стверджує, що культурна політика виникає в той момент, коли реально існують суспільні групи (а не лише державні), які по-різному бачать культурний процес на одній території. «Ось якщо ці різні думки мають право голосу та існує певна процедура обговорення – це і є культурною політикою» [4, с. 33].

Культурна політика є надзвичайно складним об'єктом управління, тому необхідно враховувати її комплексність та нерівнозначність її складникам. Серед її основних характеристик, за Левом Востряковим, виокремлюємо такі:

- мета діяльності уряду має співвідноситися з інтересами регіональних і місцевих органів управління, а також інтересами основних гравців культурної сфери;
- цілі держави мають співвідноситися з реальними можливостями вибору суб'єктів, залучених до процесів культурної політики;
- реалізація культурної політики завжди передбачає заходи з матеріально-технічного та творчого забезпечення функціонування культури;

– культурна політика передбачає розподіл ресурсів (як фінансових, так і адміністративних, структурних, людських, творчих);

– культурна політика обов'язково передбачає планування, тобто процес підготовки держави до участі в культурній діяльності, а також у плануванні розподілу ресурсів [1].

Ми бачимо, що таке розуміння природи культурної політики не виступає за межі концепції формальної раціональної Макса Вебера, яка свого часу стала основою більшості моделей систем державного правління XX століття. Якщо ми визначаємо державу як головний суб'єкт культурної політики, то безпосередні «творці культури» та культурні інститути відходять на другий план вже як об'єкти управління.

Американські дослідники питань культурної політики Дон Адамс та Арлен Годбард виокремлюють три види діяльності, необхідної для успішного втілення культурної політики в умовах глобалізації. Це:

– визначення культурних цінностей, цілей та пріоритетів;

– програми ініціатив та витрат, що відповідають поставленим цілям, котрі і сприймаються як формування культурної політики;

– моніторинг політики – процес, що дозволяє оцінити культурний вплив кожної соціальної дії в контексті існуючих стандартів [9, с. 34].

Звісно, формування такої політики неможливе без безпосередньої участі держави. Тому можна виокремити основні вектори прямування державного курсу культурної політики. Це збереження спадщини поколінь, до якої належать такі предмети матеріальної культури, як музейні колекції, історичні будівлі, живопис, а також усна народна творчість, легенди, перекази, народне ремесло тощо. Це дозволить подолати гомогенізацію та уніфікацію культур у сучасному глобалізованому світі. Однак культуру варто не лише зберігати, а й транслювати та розповсюджувати, адже лише у цьому разі вона може вважатися «живою». Необхідно здійснювати фінансування спектаклів, гастролей, видавничої діяльності, скерованих на розширення аудиторії. Також надзвичайно важливим вектором розвитку культурної політики є творчість, що вміщує як роботу самого творця, так і будь-якого допоміжного персоналу, що бере участь у виробництві культури. Великої уваги заслуговують наукові дослідження питання, що передбачає верифікацію відповідності втіленої культурної політики поставленим цілям. Задля цього необхідно здійснювати підготовку висококваліфікованих кадрів із творчих та адміністративних спеціальностей. А отже, розвивати систему освіти у цьому напрямі. Як ми бачимо, культурна політика є механізмом консолідації сфер духовного життя суспільства. Годбард також підкрес-

лює важливу роль інструментів культурної політики, до яких належать:

– розподілення грантів та премій;

– зайнятість та створення робочих місць;

– створення культурної інфраструктури – приміщень, обладнання та культурного простору;

– формування законодавчої та нормативної бази діяльності закладів культури та мистецтва [10, с. 117].

На основі наведених визначень самого поняття «культурна політика» ми можемо дійти певних висновків стосовно рівня його розробки. Існує суттєва розбіжність між теоретико-методологічним визначенням культурної політики та її втіленням на рівні конкретних рішень уряду. Тому культурна політика існує на стику різних предметних сфер. Її теоретичні узагальнення відкривають нові концептуальні можливості та дозволяють формулювати нові стратегічні цілі, а практичний аспект її визначення містить у собі тактику реалізації та залучення необхідних ресурсів.

Однак у більшості дійсних формулювань поняття культурної політики Лев Востряков помічає суттєвий недолік, зокрема відсутність або неявна присутність категорії суб'єкта. Однак розширення суб'єктного поля культурної політики прямо пропорційно пов'язано з роллю у ньому суб'єкта, якого дослідник називає «актором» (від англ. «act» – дія). Це передбачає необхідність нового розуміння культурної політики, у якому суб'єктна складова була б представлена більш розгорнуто. Такий крок, вважає дослідник, тим більш є виправданим, що в інших сферах наукового знання (соціологія, психологія, політологія тощо) розробка категорії суб'єкта (актора) розвивається досить інтенсивно та призводить до позитивних результатів [1].

Також сьогодні існує численна кількість типологій моделей культурної політики, які ґрунтуються на різних підходах до пояснення її цілей та механізмів запровадження. Так, французький учений Абраам Мольт виділяв соціостатичну та соціодинамічну моделі. Перша описує стійкі цілі культурної політики та її інститути, а друга – безперервні зміни та новий зміст культури з кожною новою історичною епохою. Серед соціостатичної моделі Мольт виокремив такі підгрупи: *популістичну* (має на меті задоволення культурних потреб якомога більшої кількості людей), *патерналістичну* (право та основні механізми розповсюдження культурних цінностей знаходяться в руках певної адміністративної меншості), *еклектичну* (має на меті забезпечення кожного індивіда індивідуальною культурою, яка б складалася з кращих надбань загальнолюдської). У цьому разі суспільство мусить контролювати, щоб кожен із цих елементів відповідав культурним цінностям та розповсюджувався пропорційно його ролі в загальній культурі) [7, с. 119].

Серед соціодинамічної політики А. Моль виділяє *прогресивний* та *консервативний* напрями [7, с. 120]. Критерієм поділу є її суб'єкт, який у прогресивному напрямі намагається прискорити, а в консервативному вповільнити перебіг еволюції культури.

Іншу модель знаходимо в дослідженні вже згадуваної Драгичеви-Шешич. Дослідниця пропонує критерієм розподілу характер політичного устрою держави та роль держави та інших суб'єктів в реалізації культурної політики. Засновуючись на цих двох критеріях, отримуємо чотири різні моделі. Для *ліберальної* культурної політики необхідним є ринок культурних товарів та послуг, який відіграє у цьому разі ключову роль. Для *бюрократичної* культурної політики невід'ємною рисою є домінуюча роль держави, яка за допомогою законодавчого та ідеологічного апарату контролює сферу культури (ця модель є типовою для країн соціалістичного). Модель *національно-визвольної* культурної політики є більш типовою для постколоніальних країн. Її основною рисою є розвиток та утвердження автентичних культурних традицій, які придушувались у колоніальний період. Ризиком цього є «закрита» культура, націоналізм та шовінізм, що супроводжується різким неприйняттям культури національних меншин, надбавь колоніального історичного етапу та експериментального мистецтва [3, с. 29].

Цікавою є запропонована модель *перехідної* культурної політики, за якою навіть демократичні орієнтири реалізуються державними структурами, оскільки вона не спроможна відразу відмовитися від бюрократичних методів. Це призводить до зміщення фокусу культурної політики в бік націоналізму [3, с. 31].

Дві основні моделі розвитку культурної політики виділяє Андреас Візанд. Перша засновується на традиційній ідеї суспільної підтримки мистецтва та культури, друга – на ринковій моделі. Основними властивостями першої є:

- сфокусованість зацікавленості влади на традиційних інститутах культури (музеях, театрах, бібліотеках), котрі й отримують фінансування;
- інституціональний баланс культури та мистецтва стає головною метою;
- необхідні інструменти державного регулювання фінансів (адже державний бюджет тут є головним джерелом фінансування), якими стають планування та розробка програм;
- здебільшого політика здійснюється на загальнонаціональному рівні, а міжнародні зв'язки розвиваються в межах дипломатичних комунікацій [цит. за 1].

Така модель культурної політики містить низку недоліків. Вона може призводити до мінімізації частки інновацій, адже нові зразки культурної діяльності будуть відкидатися як невідповідні

стандартам та вимогам. Досить часто особи, відповідальні за розробку культурної політики та її реалізацію, не володіють достатнім рівнем компетентності, щоб сформувати цілісне уявлення про культурні інновації, замикаючись на консерватизмі. Тому виникають складнощі для розроблення інструментів гнучкого планування, домінує адміністративне ухвалення важливих рішень.

Для ринково-орієнтованої моделі властиві такі якості:

- ринок є механізмом регулювання культури;
- політика зорієнтована переважно на економічний розвиток;
- розмиваються межі між високою та масовою культурою;
- менеджмент культури стає основним терміном культурної політики, ґрунтуючись на ідеях змішаної культурної економіки та комерційного спонсорства;
- важливу роль у формуванні культурної політики відіграє культурна еліта, перш за все, пов'язана зі мистецьким середовищем [1].

Однак, як і попередня, така модель містить низку недоліків та ризиків. Якщо художня та культурна діяльність, що вимагає постійного фінансування, не може довести власну економічну спроможність, то вона виявляється безперспективною. Тому свобода творця часто опиняється під ґнітом критерію її рентабельності, якщо він не спромігся знайти спонсорів, чий б інтереси збігалися з його власними. Інтереси широкої аудиторії є переоціненими, що може призвести до дисбалансу ринку як в економічному сенсі, так і значенні наповнення самої культурної продукції. Сфера впливу менеджерів, які проявляють не надто глибоку зацікавленість у змісті художньої творчості, може виявитися надто широкою.

Говорячи про перспективи ролі держави в моделі культурної політики ринкового типу, Візанд стверджує, що в міру зростання ролі ринку у справі фінансування культури, посилиться процес загальної інтернаціоналізації культури. Дослідник передбачає, що в майбутньому держава має стати джерелом інновацій та забезпечувати культуру гнучким фінансуванням із залученням різних фондів, а населення – культурними клієнторієнтованими послугами [1].

Щодо сьогодення, то дослідник європейської культурної політики Ентоні Еверітт зазначає: «В основі державного управління європейських країн міститься протиріччя, яке полягає у величезному розриві між словом і ділом. Усі держави постійно заявляють про важливість культурної політики, але ці заяви не підкріплюються справами. Міністерства культури або інші відомства, що керують культурою, навіть за умови щедрого фінансування і постійних зусиль не можуть змінити суспільні пріоритети. Незважаючи на благі

наміри, досягнення культурної політики незначні, а якщо говорити з точки зору її реалізації, то й взагалі сумнівні. Здається, що у більшості громадян досі немає чіткого уявлення про те, які ж наміри і цілі їх урядів у цій галузі» [1].

Ринкова економіка розвиває систему жорсткої конкуренції та суперництва за прибуток, витісняючи традиційні форми культури. Поруч з економічним, фінансовим, політичним, інформаційним, екологічним та іншими векторами глобалізації, цей процес у культурі є особливо суперечливим. У науковій спільноті виокремлюються три позиції щодо сутності та наслідків процесу глобалізації культури. На цій основі Світлана Іконнікова формує три сценарії культурної політики, що відображають різні моделі глобалізації культури.

Першим сценарієм є так званий «гіперглобалізм», представлений вченням К. Омае, В. Рістора та Д. Гуенно [5, с. 23]. Вони стверджують, що глобалізація відкриває нові віхи світової історії. Рушійною силою цього процесу є економічна та технологічна глобалізація, швидкість залучення інновацій, яка дестабілізує культурний процес, стимулює «погоню за лідером» та зміну еталонів. Економічна модернізація найбільш інтенсивно залучає до своєї орбіти нові сфери, до яких входить і культура. Вона здійснює вплив на товаро- та послугообіг, рух ідей та культурних цінностей, створює нові потреби та уявлення про цивілізований стиль життя. Саме економічна глобалізація стимулює виникнення нових форм культурної політики. Ініціатива та реалізація сценарію культурної політики належить корпораціям та міжнародним компаніям, що володіють фінансовими ресурсами. Національні держави здійснюють лише представницькі функції та поступово втрачають справжню владу та авторитет у культурній політиці.

Корпоративна культура стала новою формою ідентичності, створюючи космополітичний тип особистості. Відданість фірмі, її інтересам, вміння працювати в команді стають головними якостями людини. Корпорації стають могутнішими за національні держави: вони здійснюють соціальну підтримку і захист прав людини, сприяють утворенню та підвищенню кваліфікації, надають комфортні умови життя, забезпечують транспортні послуги, організовують відпочинок і дозвілля, сприяють вихованню дітей, підтримці здоров'я, сімейного благополуччя. Глобальні системи міжнародного менеджменту створюють основу для всесвітніх інфраструктур, загальних комунікацій, загальних духовних цінностей.

Другий сценарій культурної політики в умовах глобалізації представлений скептиками (П. Хірст, Дж. Томпсон, С. Хантінгтон) [5, с. 24]. Вони вважають, що гіперглобалісти видають бажане за дійсне, їм вигідно перебільшувати параметри еко-

номічної інтеграції і масштаб впливу міжнародних корпорацій. На цій основі вони створюють міф про невідворотність процесу глобалізації, неминуче падіння політичної ролі національних держав. Насправді ситуація виглядає інакшим чином. Національні уряди зовсім не втратили влади, їх авторитет зростає, вони здійснюють розробку та реалізацію основних напрямів культурної політики, захист історичної спадщини, підтримку нових проектів. Національні держави стають архітекторами глобалізації та інтеграції, а не пасивними жертвами. Глобалізація не усуває, а підсилює соціальні і культурні відмінності країн, висуває на авансцену історії нових національних лідерів. Національне піднесення може супроводжуватися новими претензіями на панування, сприяти розвитку фундаменталізму й агресії, поділу світу на цивілізаційні блоки та утвердження нової ідентичності. На думку скептиків, конфлікт цивілізацій є неминучою перспективою глобалізації. Оскільки зіткнення можливе саме в сфері відмінності культурних інтересів і переваг, національні держави мають виробляти культурну політику, спрямовану на всебічну підтримку і збереження культурної індивідуальності. Ідея мультикультуралізму розглядається як методологічна основа розвитку між культурних відносин, толерантності та діалогу.

Третій сценарій представляють «трансформісти» (Е. Гідденс, Дж. Розенау, М. Кастельс) [5, с. 24]. Вони не надають перевагу якомусь одному фактору в процесі розвитку глобалізації – економічному, політичному чи інформаційному. Усі чинники діють у сукупності, комплексно і трансформують суспільство і культуру, створюючи абсолютно новий, не схожий на колишній соціум і життєвий світ. Це не просто новий світовий порядок, а інша конфігурація соціального та культурного життя світової спільноти. Глобалізація робить не часткові зміни за рахунок деяких інновацій, але принципово змінює життєве середовище і проектує виникнення нового типу цивілізації, культури і людини. Глобалізація представляє потужну трансформативну силу, на основі якої відбувається процес всебічного «перетрушування» колишніх товариств [ікон, с. 24]. Він розвивається стрімко, але нерівномірно. Одні країни обплутані мережею глобальних відносин, інші залишаються на узбіччі і тим самим відтісняються на другий план. Влада національних держав зменшується, а реструктуризується, пристосовується до нової ситуації. Різні регіони світу стають каталізаторами глобальних процесів, ініціаторами культурних перетворень, координаторами колективних дій.

Таким чином, світова глобалізація формує загальний культурно-історичний фундамент, однак не нівелює роль специфічних локальних

культур. Вона формує світову спільноту в мультикультурну цивілізаційну націю, не заперечуючи локальну культурну ідентифікацію. Культура ж є духовною основою цивілізації, критерієм її самобутності та цілісності. Гетерогенний світ об'єднується саме в культурі. Сучасні культурні процеси викликали потребу в діалозі та взаєморозумінні, інтеграції культурного простору. Тому в

цьому контексті культурна політика є системною цілеспрямованою діяльністю, скерованою на формування єдиного соціокультурного простору, збереження та трансляцію для наступних поколінь надбань культури, підтримку творчості та розповсюдженню усіх форм культури, здійснюючи рівноцінний культурообмін всередині глобалізованого світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Востряков Л. Культурная политика: основные концепции и модели. Институт культурной политики. URL: <http://www.cpolicy.ru/analytics/80.html>
2. Гасанова Н. Теоретические основы культурной политики. Вестник МГУКИ. 2015. 5 (67). С. 71–79.
3. Драгичевич-Шешич М., Стойкович Б. Культура: менеджмент, анимация, маркетинг. Новосибирск: Изд. дом «Тигра», 2000. 232 с.
4. Зуев С. Комментарий к докладу Г. А. Никича-Криличевского «Культурная политика как инструмент регионального развития». Культура: политика модернизации: сб. по итогам проектн. семинара «Стратегии модернизации культурной политики в Псковском регионе». Псков, 1999. С. 33–34.
5. Иконникова С. Сценарии культурной политики в условиях глобализации. Вестник МГУКИ. 2011. 3 (41). С. 21–29.
6. Кравченко, А. Культурология: словарь. Москва: Академический проект, 2000. 671 с.
7. Моль А. Социодинамика культуры. Москва: Издательство ЛКИ, 2008. 416 с.
8. Флиер А. Культурология для культурологов: уч.пособ. для высш. шк. Москва: Академический проект, 2000. 496 с.
9. Adams D., Goldbard A. Community, Culture and Globalization. The Rockefeller Foundation Creativity and Culture Division. Vol. 14. № 3. 2002. 376 p.
10. Goldbard A. New Creative Community: The Art of Cultural Development. Oakland: New Village Press, 2006. 269 p.